

REMIGIUSZ T. CIESIELSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Instytut Kulturoznawstwa

e-mail: remigiusz.ciesielski@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0003-0672-8660

DOI: 10.34813/ptr3.2025.5

Kościół wobec modernizmu: intelektualne i duszpasterskie odpowiedzi Leona XIII

The Church and Modernism: Leo XIII's intellectual and pastoral responses

Abstract. The pontificate of Pope Leo XIII (1878–1903) marked a crucial transitional phase in the Catholic Church's response to the intellectual, social, and political transformations of the modern era. This article offers a synthetic overview of Leo XIII's key initiatives and theological positions, situating them within the broader context of post-Enlightenment Europe and the legacy of the First Vatican Council. Rejecting the confrontational stance of his predecessor Pius IX, Leo XIII adopted a dialogical yet doctrinally firm approach toward modern ideologies. His responses included the development of Catholic social teaching (*Rerum Novarum*), the revival of Thomism (*Aeterni Patris*), and the reform of biblical studies (*Providentissimus Deus*). The study also explores the Catholic reaction to modernism as an intellectual and spiritual phenomenon, as well as Leo's impact on diplomacy, ecumenism, and ecclesial communication. Finally, it assesses how Leo XIII's model of a reflective, teacherly papacy became a foundation for the Church's later engagement with the modern world — a legacy invoked once again in the contemporary Church through the election of Pope Leo XIV.

Keywords: Leo XIII, Vatican I, Church and modernity, philosophical renewal.

Wybór kardynała Prevosta na Stolicę Piotrową i przyjęcie przez niego imienia Leona XIV uzasadnia postawienie pytania o to, kim był papież Leon XIII, do którego pontyfikatu odwołuje się nowy papież. Zasadne wydaje się również pytanie, w jaki sposób w powojennej Polsce, w okresie

dominacji ideologii socjalistycznej, pamiętano o myśli Leona XIII, która w dwudziestoleciu międzywojennym cieszyła się dużym zainteresowaniem. Za jedno z pierwszych i jednocześnie najbardziej znaczących wydarzeń popularyzujących tę myśl w okresie socjalizmu należy uznać publikację potrójnego numeru miesięcznika *Znak* (332–334), datowanego na lipiec–wrzesień 1982 roku, który ukazał się drukiem późną wiosną 1983 roku. W tym numerze opublikowano pełny tekst encykliki *Rerum Novarum*, co zapoczątkowało odnowienie recepcji społecznej nauki Kościoła. Ze względu na późniejsze, obszernie omówione dokumenty społeczne pontyfikatu Jana Pawła II, kwestia ta nie będzie w niniejszym opracowaniu rozwijana.

Pominięte zostanie również – ze względu na złożoność problematyki i wymagające dalszych badań tło źródłowe – zagadnienie relacji pomiędzy Watykanem a sprawą niepodległości Polski w okresie pontyfikatu Leona XIII. Z jednej strony odnotować należy znaną relację Jana Matejki z jego audiencji u papieża, podczas której przekazał on Leonowi XIII obraz *Sobieski pod Wiedniem* (Olbert, 2010, s. 39–40). Z drugiej strony analizie podlegać mogą dokumenty Stolicy Apostolskiej, zwłaszcza encykliki i listy papieskie, jak również stanowiska poszczególnych polskich hierarchów, odnoszące się do ruchów niepodległościowych na przełomie XIX i XX wieku. Dodatkowe trudności interpretacyjne wynikają z niedawno ujawnionych źródeł, takich jak list odnaleziony w Kazimierzu Biskupim, datowany na 9 maja 1905 roku, będący zapisem ówczesnych nastrojów społecznych i wyrazem cierpień Polaków pod panowaniem rosyjskim. Choć dokument ten ma raczej charakter lokalnego świadectwa niż materiału stricte historycznego, stanowi on cenny przyczynek do badań nad recepcją polityki papieskiej w świadomości wiernych (www.interia.pl).

Tekst stanowi próbę syntetycznego ujęcia kluczowych aspektów pontyfikatu Leona XIII w kontekście jego odpowiedzi na wyzwania nowoczesności. Celem jest zarysowanie ogólnego kontekstu historycznego i intelektualnego epoki, w której działał papież, oraz wskazanie głównych osi napięć pomiędzy Kościołem katolickim a przemianami intelektualnymi przełomu XIX i XX wieku, określanymi zbiorczo mianem modernizmu.

Kontekst historyczny i intelektualny pontyfikatu Leona XIII

Dla właściwego zrozumienia znaczenia i specyfiki pontyfikatu Leona XIII konieczne jest osadzenie jego działalności w kontekście intensywnych przemian politycznych, społecznych i kulturowych drugiej połowy XIX wieku. Był to czas dynamicznego rozwoju ideologii liberalnych, nacjonalistycznych i socja-

listycznych, a także postępującej sekularyzacji życia publicznego. Po upadku Państwa Kościelnego w 1870 roku i ustanowieniu Królestwa Włoch, Stolica Apostolska znalazła się w nowym układzie sił, wymagającym redefinicji obecności Kościoła w przestrzeni politycznej i społecznej (Aubert, 1985, s. 7–11).

Wobec utraty terytorialnej niezależności papieża, Kościół katolicki stanął przed koniecznością przededefiniowania własnej tożsamości jako podmiotu duchowego, moralnego i doktrynalnego, zdolnego do oddziaływania na społeczeństwo bez wsparcia świeckiej władzy. Leon XIII objął urząd w momencie, gdy jego poprzednik, Pius IX, przedstawił jednoznacznie negatywną diagnozę nowoczesności, czego wyrazem był m.in. *Syllabus Errorum* z 1864 roku. Nowy papież, przywiązany do katolickiej ortodoksji, prezentował jednak odmienne podejście – zamiast konfrontacji, preferował roztropny dialog ze światem nowoczesnym.

Leon XIII, określany przez badaczy mianem „papieża przełomu”, nie odrzucał z góry wszystkich aspektów nowoczesności, lecz podejmował próbę ich rozeznania i uporządkowania w świetle doktryny katolickiej. Tego rodzaju podejście znalazło wyraz w jego wieloaspektowej działalności magisterialnej, obejmującej zagadnienia społeczne, filozoficzne, polityczne i eklezjalne (Zieliński, 1983, s. 238–240).

Pontyfikat Leona XIII przypadał na czas głębokich przemian społecznych, politycznych i intelektualnych, które w sposób istotny redefiniowały miejsce religii w nowoczesnym świecie. Okres ten charakteryzował się postępującą industrializacją, ekspansją ideologii liberalnych, narodzinami marksizmu oraz dynamicznym rozwojem nauk przyrodniczych i humanistycznych, które kwestionowały tradycyjne fundamenty myślenia religijnego. Kościół katolicki, osłabiony po utracie Państwa Kościelnego i marginalizowany w wielu nowoczesnych społeczeństwach, zmuszony był zrewidować swoje strategie działania i odpowiedzieć na nowe wyzwania.

W tym kontekście Leon XIII jawi się jako papież poszukujący nowej formuły współistnienia Kościoła ze światem nowoczesnym. Jego pontyfikat cechowała próba wypracowania syntetycznej odpowiedzi na napięcia współczesności przy zachowaniu integralności doktryny katolickiej. Kluczowym elementem tej strategii była otwartość na dialog z kulturą nowoczesną, przy jednoczesnym zachowaniu krytycyzmu wobec błędów wynikających z laicyzmu, relatywizmu i filozoficznego subiektywizmu.

Wybór Leona XIII i początki pontyfikatu

W ostatnich latach pontyfikatu Piusa IX wśród potencjalnych kandydatów na jego następcę coraz częściej wskazywano na kardynała Gioacchino Pecciego,

arcybiskupa Perugii. Jego kandydatura zyskiwała poparcie ze względu na rozległe horyzonty intelektualne, doświadczenie dyplomatyczne – zdobyte m.in. podczas pełnienia funkcji nuncjusza apostolskiego w Belgii w latach 1844–1846 – oraz długoletnie zaangażowanie duszpasterskie, które przyniosło mu opinię jednego z najwybitniejszych biskupów włoskich.

Profil duszpasterski kard. Pecciego sprawił, że wielu kardynałów postrzegało go jako odpowiedniego kandydata na urząd papieski w nowej epoce, w której dostrzegano konieczność skoncentrowania misji Kościoła na jego duchowym i religijnym wymiarze. Znaczenie miała również jego postawa jako kamerlinga – stanowcza, wyważona i konsekwentna – a także fakt, iż przez dłuższy czas pozostawał z dala od Rzymu, dzięki czemu nie był kojarzony z kontrowersjami poprzedniego pontyfikatu. W rezultacie konklawe zwołane po śmierci Piusa IX zakończyło się przewidywalnym wyborem: 20 lutego 1878 roku kardynał Pecci został wybrany papieżem i przyjął imię Leona XIII.

Symbolicznym gestem nowego papieża, świadczącym o chęci zmiany stylu sprawowania urzędu, było uroczyste opuszczenie Pałacu Apostolskiego i udanie się w procesji do bazyliki św. Jana na Lateranie. Działanie to stanowiło wyraźne odejście od polityki Piusa IX, który po 1870 roku nie wychodził poza mury Watykanu. Leon XIII tym samym zainaugurował nową strategię – otwartą, duszpasterską i ukierunkowaną na przezwyciężenie izolacji Stolicy Apostolskiej po upadku Państwa Kościelnego (Aubert, 1985, s. 13–15; Zieliński, 1983, s. 240–242).

Dziedzictwo Soboru Watykańskiego I a pontyfikat Leona XIII

Pontyfikat Leona XIII pozostawał pod istotnym wpływem decyzji doktrynalnych i konsekwencji politycznych Soboru Watykańskiego I, którego postanowienia w sposób zasadniczy przekształciły relacje między Kościołem katolickim a nowoczesnym państwem narodowym drugiej połowy XIX wieku. Sobór ten ogłosił dogmat o prymacie jurysdykcji papieskiej oraz o nieomyślności papieża *ex cathedra* w sprawach wiary i moralności. Jednocześnie podkreślono, że nie wyklucza to władzy biskupów, o ile sprawowana jest ona w jedności z papieżem jako głową Kościoła.

Ważnym elementem doktrynalnym postanowień soborowych było również potwierdzenie racjonalnej poznawalności Boga oraz odrzucenie fideizmu, czyli poglądu uznającego wiarę za jedyne źródło poznania prawdy religijnej. W ten sposób Sobór bronił zarówno autorytetu objawienia, jak i znaczenia rozumu w teologii, co stanowiło istotne podłoże pod późniejsze działania Leona XIII na rzecz odnowy filozofii chrześcijańskiej w duchu tomistycznym.

Wokół dogmatu o nieomyślności papieskiej rozgorzała ożywiona debata intelektualna. Zwolennicy centralizacji władzy papieskiej, skupieni m.in. w tzw. kręgu mogunckim, prezentowali stanowisko ultramontańskie. Po przeciwnej stronie znajdowali się liberalni katolicy, tacy jak Ignaz von Döllinger czy lord Acton, którzy krytykowali wzmocnianie autorytetu papieskiego i postulowali koncepcję Kościołów narodowych. Choć poglądy te nie uzyskały szerokiego poparcia, odegrały znaczącą rolę w intelektualnym oporze wobec centralizacji oraz miały wymiar polityczny (Lapple, 2007, s. 186–187; Żmudziński, 2020, s. 57–61).

Na płaszczyźnie międzynarodowej uchwały Soboru przyczyniły się do pogłębienia napięć między Kościołem a nowoczesnymi państwami narodowymi. Jednym z najbardziej znamienitych przykładów była polityka *Kulturkampf*, zapoczątkowana w niektórych kantonach Szwajcarii już w latach czterdziestych XIX wieku, a następnie realizowana w Niemczech po zjednoczeniu kraju w 1871 roku pod rządami kanclerza Otto von Bismarcka. Władze pruskie, uznając katolików za potencjalnie nielojalnych obywateli, wprowadziły liczne restrykcje wobec duchowieństwa, zakonów i instytucji kościelnych. Represje te miały charakter quasi-totalitarny i skutkowały ograniczeniem wolności religijnej oraz autonomii Kościoła (Lapple, 2007, s. 187–191).

Leon XIII przejął dziedzictwo Soboru, lecz nadał mu nowy kierunek, koncentrując się na łagodzeniu napięć i poszukiwaniu form pokojowego współistnienia Kościoła z instytucjami nowoczesnego państwa. Tego rodzaju przesunięcie akcentów miało na celu wzmocnienie pozycji Kościoła w przestrzeni publicznej bez uciekania się do konfrontacyjnych metod działania.

Modernizm jako kontekst filozoficzno-teologiczny pontyfikatu Leona XIII

Jednym z kluczowych czynników wpływających na pontyfikat Leona XIII był intelektualny ferment związany z rozwojem XIX-wiecznego modernizmu, który oddziaływał nie tylko na filozofię i kulturę, lecz także na teologię katolicką. Zjawisko to należy analizować w szerszym kontekście przełomu XIX i XX wieku (*fin de siècle*), charakteryzującym się równoczesnym rozwojem nowych kierunków filozoficznych, nurtów religijnych inspirowanych orientalistyką i teozofią oraz praktyk psychologicznych i psychoanalitycznych, zyskujących status alternatywnych form duchowości. W tym ujęciu modernizm katolicki jawi się jako duchowa reakcja na przyspieszone przemiany cywilizacyjne, a nie jedynie jako kryzys wewnątrzkościelny.

W dokumentach magisterialnych Leona XIII konsekwentnie dostrzegalna jest linia rozróżnienia pomiędzy dopuszczalnym otwarciem na współczesność a błędami doktrynalnymi wynikającymi z jej bezkrytycznego przyjęcia. Stąd też papież podejmował zarówno polemikę z ideologiami liberalnymi, jak i działania na rzecz podniesienia poziomu intelektualnego duchowieństwa oraz laikatu, m.in. poprzez promocję tomizmu jako fundamentu filozofii chrześcijańskiej.

Choć formalne potępienie modernizmu jako systemu ideowego nastąpiło dopiero po śmierci Leona XIII – w dekrete *Lamentabili* (1907) oraz encyklice *Pascendi Dominici Gregis* – elementy tej formacji intelektualnej były już obecne i rozpoznawalne w czasie jego pontyfikatu. Co więcej, część idei modernistycznych znalazła później kontynuację w dokumentach Soboru Watykańskiego II oraz w recepcji jego reform. Modernizm należy postrzegać jako zjawisko cyklicznie powracające w historii Kościoła, przybierające różne formy treściowe, lecz zachowujące stałe cechy strukturalne, takie jak napięcie pomiędzy ortodoksją a kulturą transformacją.

W ramach refleksji nad modernizmem wyodrębnić można trzy główne osie krytyki charakterystyczne dla tego nurtu. Po pierwsze – krytyka biblijna postulująca zastosowanie filologiczno-historycznych metod egzegetycznych w studium Pisma Świętego. Odrzucano literalistyczne rozumienie natchnienia jako „boskiego dyktowania”, wskazując raczej na objawienie dokonujące się w obrębie historycznej świadomości wspólnoty wierzących. Po drugie – przyjęcie ewolucyjnej koncepcji dogmatu i Kościoła, zgodnie z którą struktury hierarchiczne nie zostały ustanowione bezpośrednio przez Jezusa, lecz ukształtowały się w wyniku historycznego procesu. Dogmaty postrzegano jako twory kulturowe, zmieniające się wraz z rozwojem świadomości religijnej. Po trzecie – krytyka instytucjonalnych struktur Kościoła i scholastyki; zarzucono Kościołowi autorytaryzm, biurokratyzację oraz niezdolność do dialogu z nowoczesnością, a scholastyce – nieskuteczność i nadmierny racjonalizm (Kołakowski, 2019, s. 343).

Pomimo braku jednolitego frontu ideowego, przedstawicieli modernizmu łączyło przekonanie o centralnym znaczeniu indywidualnego doświadczenia religijnego, które uznawano za ważniejsze niż formalna akceptacja dogmatycznych formuł. W ten sposób modernizm ujawniał głęboki konflikt pomiędzy instytucjonalnym charakterem Kościoła a osobistym wymiarem wiary.

Refleksja nad modernizmem akcentowała również dramatyczne napięcie pomiędzy potrzebą adaptacji Kościoła do zmieniających się warunków cywilizacyjnych a ryzykiem utraty tożsamości doktrynalnej. Nadmierna sztywność instytucjonalna groziła izolacją, podczas gdy nadmierna elastyczność prowadzić mogła do rozmycia treści wiary. W tym świetle modernizm stanowił

próbę odnalezienia równowagi pomiędzy tymi skrajnościami (Kołakowski, 2019, s. 345).

Wiele spośród postulatów formułowanych przez modernistów zrealizowano w praktyce Kościoła po Soborze Watykańskim II. Sobór ten zaaprobował krytyczne metody w egzegezie biblijnej, otworzył się na dialog ekumeniczny i międzyreligijny, zwiększył rolę świeckich w życiu Kościoła, przeprowadził reformę liturgii oraz przyjął styl duszpasterskiej komunikacji zamiast języka potępień. Równocześnie jednak pojawiły się napięcia w recepcji soborowej – w szczególności niezrozumienie wobec postaw krytycznych względem zachodzących zmian, niekiedy interpretowanych jako odejście od tradycyjnej katolicyzacji (Kołakowski, 2019, s. 347).

Napięcie pomiędzy strukturą instytucjonalną a żywą wiarą jawi się jako zjawisko trwałe i nieuniknione. Wydaje się zatem zasadne interpretowanie działań modernistycznych reformatorów jako wyrazu dobrej woli oraz próby twórczego, choć ostrożnego dialogu z kulturą nowoczesną. W takim duchu kształtował się również pontyfikat Leona XIII, który – nie utożsamiając się z modernizmem – podejmował próbę odpowiedzi na analogiczne pytania dotyczące miejsca Kościoła w świecie nowoczesnym.

Strategia dyplomatyczna i społeczna Leona XIII

Od pierwszych lat pontyfikatu podejmowano działania zmierzające do odbudowy autorytetu Kościoła w Europie. Polityka Leona XIII wobec monarchii katolickich miała na celu stworzenie przeciwwagi dla liberalnego państwa włoskiego oraz próbę reintegracji Kościoła ze światem politycznym, bez dążenia do restytucji dawnej władzy świeckiej papieżstwa. Zamiast nostalgii za Państwem Kościelnym, preferowano strategię długofalowego umacniania wpływu Kościoła w sferze moralnej, intelektualnej i duchowej.

Kluczowym elementem tej strategii stało się sformułowanie katolickiej nauki społecznej, której fundamentem była encyklika *Rerum Novarum* z 1891 roku. W dokumencie tym papież wyłożył podstawowe zasady katolickiego nauczania społecznego, domagając się ochrony praw pracowniczych, uznania godności pracy, afirmacji prawa do własności prywatnej oraz ustanowienia ładu społecznego na fundamencie moralności chrześcijańskiej. Encyklika ta nie tylko zapoczątkowała nowy etap refleksji Kościoła nad problematyką społeczną, lecz także wyznaczyła kierunek dla katolickiej aktywności społeczno-politycznej w XX wieku.

Leon XIII aktywnie wspierał działalność organizacji świeckich, w szczególności robotniczych stowarzyszeń katolickich i związków zawodowych. Postrze-

gano je jako skuteczne narzędzie przeciwdziałania postępującej sekularyzacji oraz sposób na zaangażowanie katolików w życie społeczne i polityczne nowoczesnych państw. Zachęcano wiernych świeckich do uczestnictwa w sferze edukacyjnej, kulturowej i politycznej, podkreślając równocześnie konieczność wierności nauczaniu Kościoła (Zieliński, 1983, s. 247–258).

W relacjach z Niemcami podejmowano działania mające na celu przezwyciężenie skutków polityki *Kulturkampf*. Dzięki działaniom dyplomatycznym, prowadzonym m.in. w kontaktach z cesarzem Wilhelmem I, stopniowo poprawiano sytuację Kościoła, choć pełna normalizacja stosunków nie została osiągnięta. W encyklice *Sapientiae Christianae* papież stanowczo sprzeciwiał się podporządkowywaniu religii interesom narodowym, akcentując nadrzędność obowiązków religijnych nad lojalnością wobec struktur państwowych.

Wobec Francji, mimo napięć wynikających z procesów laicyzacji życia publicznego, przyjęto strategię pojednawczą, apelując do katolików o uznanie republiki. Ten apel, znany jako *ralliement*, miał na celu zabezpieczenie pozycji Kościoła w warunkach świeckiego państwa oraz zapobieżenie jego marginalizacji (Aubert, 1985, s. 12–13).

Odnowa intelektualna i filozoficzna

Jednym z najistotniejszych wymiarów pontyfikatu Leona XIII była promocja intelektualnej odnowy Kościoła. Papież uznawał, że Kościół nie powinien ograniczać się do reakcji obronnych wobec ideologii nowoczesnych, lecz powinien aktywnie uczestniczyć w debacie filozoficznej i naukowej. Już w 1879 roku ogłoszono encyklikę *Aeterni Patris*, w której wezwano do powrotu do filozofii św. Tomasza z Akwinu jako fundamentu katolickiej formacji intelektualnej. Dokument ten zapoczątkował renesans tomizmu, rozwijany w seminariach, na uniwersytetach katolickich oraz w środowiskach akademickich na całym świecie (www 4).

Odnowa intelektualna nie ograniczała się jednak do tomizmu. Leon XIII wspierał rozwój badań historycznych, lingwistycznych i biblijnych oraz postulował tworzenie nowych narzędzi teologicznych, odpowiadających wymogom nowoczesnej metodologii naukowej. W okresie jego pontyfikatu powołano do życia m.in. Papieski Instytut Biblijny oraz Papieską Akademię św. Tomasza. Papież podkreślał konieczność obecności Kościoła w świecie nauki, nie jako konserwatywnego depozytariusza przeszłości, lecz jako odpowiedzialnego uczestnika współczesnego dialogu intelektualnego (Zieliński, 1983, s. 254–257).

W nauczaniu Leona XIII podejmowano również refleksję nad relacją Kościoła z nowoczesnymi systemami politycznymi i ekonomicznymi. Choć nie wypracowano spójnej doktryny „katolickiej nowoczesności”, formułowano pytania, które przez cały XX wiek wpływały na myślenie kościelne: jak zachować tożsamość Kościoła w warunkach pluralizmu? Jak głosić Ewangelię w epoce nauki i techniki? Jak pogodzić autorytet z potrzebą dialogu?

Ekumenizm i działalność misyjna

Pontyfikat Leona XIII przyniósł również nową jakość w relacjach między Kościołem rzymskokatolickim a chrześcijaństwem wschodnim. Już w 1894 roku, w encyklice *Praeclara Gratulationis Publicae*, skierowano apel do hierarchów prawosławnych o powrót do jedności z Rzymem. Choć odpowiedź ze strony Kościołów wschodnich była powściągliwa, sam fakt wystosowania takiego wezwania miał doniosłe znaczenie symboliczne i stanowił zapowiedź przyszłych działań ekumenicznych podejmowanych przez Kościół katolicki.

W ujęciu Leona XIII Kościół postrzegany był jako wspólnota o charakterze misyjnym, zobowiązana nie tylko do strzeżenia depozytu wiary, lecz także do jego głoszenia w zmieniających się warunkach społeczno-kulturowych. W tym celu wspierano rozwój struktur misyjnych, dbano o formację misjonarzy oraz propagowano model inkulturacji zakładający szacunek wobec lokalnych kultur i tradycji (Zieliński, 1983, s. 272–274).

Działania misyjne Leona XIII cechowało przekonanie o uniwersalnym charakterze orędzia chrześcijańskiego oraz o potrzebie jego obecności we wszystkich zakątkach świata. Misje nie były pojmowane jedynie jako ekspansja instytucjonalna, lecz jako odpowiedź na głębokie potrzeby duchowe człowieka oraz jako wyraz odpowiedzialności Kościoła za kształtowanie sumień i kultur w duchu Ewangelii.

Komunikacja i język nauczania

Leon XIII był pierwszym papieżem, który w pełni dostrzegł znaczenie nowoczesnych środków komunikacji społecznej dla realizacji misji Kościoła. Systematycznie publikowano listy, encykliki i dokumenty przeznaczone nie tylko dla duchowieństwa, lecz również dla szerokiego kręgu wiernych świeckich. Język papieskich dokumentów, sposób argumentacji oraz forma prezentowania myśli stanowiły istotny przełom w stylu urzędowego nauczania Kościoła.

W nauczaniu Leona XIII dostrzegalna była tendencja do łączenia autorytatywności z duszpasterską troską. Zamiast ograniczać się do wydawania orzeczeń dogmatycznych, papież starał się ukazywać racjonalne podstawy stanowisk doktrynalnych i moralnych. W ten sposób podejmowano próbę dotarcia zarówno do sumień wiernych, jak i do środowisk intelektualnych. Styl ten sprzyjał formowaniu nowego modelu papiestwa – nauczycielskiego, refleksyjnego i otwartego na dialog z nowoczesnym światem.

Tym samym Leon XIII wyznaczył standardy komunikacji, które z czasem stały się normą w działalności papieskiego magisterium XX i XXI wieku.

Teologiczny i filozoficzny fundament pontyfikatu Leona XIII

Dla pełniejszego zrozumienia reakcji Leona XIII na przemiany intelektualne zachodzące na przełomie XIX i XX wieku niezbędna jest analiza trzech kluczowych encyklik jego pontyfikatu: *Inscrutabili Dei Consilio*, *Aeterni Patris* oraz *Providentissimus Deus*.

Encyklika programowa *Inscrutabili Dei Consilio*

Pierwsza encyklika Leona XIII stanowiła dokument programowy, w którym zarysowano zasadnicze kierunki przyszłego pontyfikatu. Papież, odwołując się do Bożej Opatrzności, diagnozował głęboki kryzys duchowy i społeczny współczesności, wskazując na zjawiska takie jak dechrystianizacja, rozpad więzi społecznych, relatywizm moralny i osłabienie autorytetu Kościoła. W odpowiedzi sformułowano zasadę, zgodnie z którą Kościół katolicki – jako stróż dobra wspólnego (*bonum commune*) – posiada nie tylko prawo, ale i obowiązek ingerowania w sprawy publiczne, szczególnie w obronie ładu moralnego i cywilizacyjnego.

Centralne miejsce w dokumencie zajmowała kwestia utraty niezależności Stolicy Apostolskiej po likwidacji Państwa Kościelnego. Sytuacja ta została zinterpretowana nie w kategoriach politycznych, lecz duchowych: brak suwerenności terytorialnej papieża uznano za zagrożenie dla wolności Kościoła i ładu społecznego w skali globalnej. Encyklika zawierała również silny komponent społeczno-kulturowy – obronę rodziny, wychowania chrześcijańskiego oraz sakramentalnego charakteru małżeństwa jako fundamentów życia społecznego.

W wymiarze strukturalnym dokument rozwijał się wokół kilku osi: teologicznego umocowania urzędu papieskiego, krytyki błędów współczesności, obrony autorytetu Kościoła, apelu o jedność episkopatu, afirmacji roli papiestwa w dziejach cywilizacji oraz wezwania do modlitwy jako duchowej

odpowiedzi na kryzys epoki. Encyklika zapowiadała przyszłe działania Leona XIII w zakresie nauczania społecznego, obrony dogmatów, kształcenia duchowieństwa oraz odnowy moralnej Europy (www 5).

Encyklika *Aeterni Patris* – o odnowie filozofii chrześcijańskiej

Opublikowana w 1879 roku encyklika *Aeterni Patris* stanowiła filozoficzny manifest pontyfikatu. Leon XIII wzywał w niej do odnowy myśli katolickiej poprzez powrót do doktryny św. Tomasza z Akwinu, uznanej za wzór harmonii pomiędzy wiarą a rozumem. Filozofia, według papieża, pełniła funkcję przygotowawczą wobec teologii, oczyszczając rozum z błędów i dostarczając narzędzi do głębszego rozumienia objawienia.

Encyklika diagnozowała źródła kryzysu nowoczesności w odejściu od filozofii klasycznej oraz w dominacji nurtów relatywistycznych, subiektywistycznych i scjentystycznych. Krytykowano systemy filozoficzne, które porzuciły metafizykę i zerwały z zasadą racjonalności obiektywnej. W opozycji do nich przedstawiono tomizm jako system oparty na bycie, prawdzie, celowości i przyczynowości – zdolny do obrony zarówno wiary, jak i rozumu.

Dokument zawierał również postulaty instytucjonalne: zalecenie wprowadzenia filozofii tomistycznej jako podstawy nauczania w seminariach duchownych, katolickich szkołach i na uniwersytetach. Św. Tomasz z Akwinu został przedstawiony nie tylko jako wzorzec intelektualny, lecz również jako narzędzie walki z błędami epoki. W zakończeniu encykliki papież apelował do biskupów i profesorów o odważne przywrócenie tomizmu w Kościele oraz wzywał do modlitwy o światło rozumu i wsparcie świętych w dziele odnowy kultury chrześcijańskiej (www 4).

Encyklika *Providentissimus Deus* – o studium Pisma Świętego

W odpowiedzi na spory wokół egzegezy biblijnej Leon XIII ogłosił encyklikę *Providentissimus Deus*, będącą obroną katolickiego rozumienia natchnienia i autorytetu Pisma Świętego. W dokumencie przypomniano, że cała Biblia została natchniona przez Ducha Świętego i jako taka jest wolna od błędu (*inerrantia*), również w odniesieniu do treści historycznych. Encyklika zdecydowanie odrzucała racjonalistyczne i redukcjonistyczne nurty krytyki biblijnej, które traktowały Pismo jako produkt wyłącznie ludzki.

Jednocześnie dokument wykazywał świadomość potrzeby aktualizacji metod interpretacyjnych. Dopuszczano stosowanie krytyki historyczno-filologicznej, badań nad językami oryginalnymi oraz archeologii biblijnej, pod warunkiem ich podporządkowania wierze i Tradycji. Szczególną uwagę

poświęcono roli Ojców Kościoła jako punktowi odniesienia w hermeneutyce oraz potrzebie solidnego kształcenia duchowieństwa w zakresie biblistyki.

W *Providentissimus Deus* zawarto także apel o intensyfikację duszpasterskiego wykorzystania Pisma Świętego — w kaznodziejstwie, katechezie i formacji duchowej. Choć dokument powstał w odpowiedzi na wyzwania końca XIX wieku, należy go uznać za istotne ogniwo w rozwoju katolickiej hermeneutyki biblijnej, prowadzące do reform soborowych i konstytucji *Dei Verbum* Soboru Watykańskiego II.

Zakończenie

Pontyfikat Leona XIII stanowił etap przejściowy pomiędzy okresem kontrreformacyjnego katolicyzmu a posoborowym otwarciem Kościoła na świat nowoczesny. Papież ten zdołał stworzyć spójne ramy intelektualne i duszpasterskie, które umożliwiły późniejszą recepcję procesów odnowy w Kościele, zachowując przy tym jego doktrynalną integralność. Wypracowany przez Leona XIII model papiestwa — nauczycielski, refleksyjny i zaangażowany w dialog ze światem — odegrał istotną rolę w kształtowaniu oblicza Kościoła w XX wieku.

Choć nie udało się w pełni rozwiązać wszystkich problemów odziedziczonych po pontyfikacie Piusa IX, dokonano skutecznego ukierunkowania Kościoła na drogę pokojowego współistnienia z nowoczesnością. Dążono do pogodzenia wierności tradycji z otwarciem na przemiany kulturowe, unikając zarówno zamknięcia w postawie oblężonej twierdzy, jak i bezkrytycznego przyswajania nowoczesnych ideologii. Jako reformator instytucjonalny i duchowy, Leon XIII pozostaje jednym z najbardziej przenikliwych i wpływowych papieży epoki nowożytnej.

Niewątpliwie dlatego papież Leon XIV, obejmując urząd w epoce kryzysów Kościoła i świata współczesnego, odwołał się do dziedzictwa Leona XIII. Wskazanie na ten właśnie pontyfikat jako punkt odniesienia sugeruje chęć powrotu do modelu Kościoła, który nie tylko broni wiary, lecz także aktywnie współtworzy kulturę, moralność i duchowość współczesności. Dziedzictwo Leona XIII, jako fundament refleksji nad rolą Kościoła w świecie nowoczesnym, pozostaje wciąż aktualnym punktem odniesienia dla katolickiej myśli społecznej, filozoficznej i eklezjalnej.

Literatura

- Aubert, R. (1985). Kościół katolicki od kryzysu 1848 r do I wojny światowej. W: *Historia Kościoła* (t. V). PAX.
- Kołąkowski, L. (2019). *Chrześcijaństwo*. Znak.
- Lapple, A. (2007). *Mała historia Kościoła*. Księgarnia Św Wojciecha.
- Olbert, J. M. (2010). Polonia semper fidelis. *Nasz Głos*, 1, 39.
- Zieliński, Z. (1983). *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków* (t. II). Wydawnictwo Poznańskie.
- Żmudziński, M. (2020). Nieomyślność biskupa Rzymu jako problem eklezjologiczny ad intra i ad extra. *Roczniki Teologiczne*. 67(9), 53–67.

Netografia

- Czurczak, A. (2025, 20 maja). *Podczas remontu odkryli wiadomość z przeszłości. „Zamierzalem wam opisać”*. Portal Interia. <https://wydarzenia.interia.pl/ciekawostki/news-podczas-remontu-odkryli-wiadomosc-z-przeszlosci-zamierzalem,nId,21818224>
- ENCYKLIKA „PROVIDENTISSIMUS DEUS”. portal Wiara.pl. <https://biblia.wiara.pl/doc/423154.ENCYKLIKA-PROVIDENTISSIMUS-DEUS> [dostęp: 03.08.2025].
- Pascendi Dominici Gregis. O zasadach modernistów*. Portal eKAI. <https://www.ekai.pl/dokumenty/encyklika-pascendi/> [dostęp: 03.08.2025].
- Papież Leon XIII - encyklika Inscrutabili Dei consilio z 21 IV 1878*. e-ncyklopedia. https://silesia.edu.pl/index.php/Papie%C5%BC_Leon_XIII_-_encyklika_Inscrutabili_Dei_consilio_z_21_IV_1878 [dostęp: 03.08.2025].
- Św. Pius X i Święte Oficjum. *Lamentabili sane exitu*. Strona o św. Piusie X, Papieżu 1835–1914. <https://piusx.pl/lamentabili-sane-exitu/> [dostęp: 03.08.2025].
- Teologia Polityczna. (2021, 25 stycznia). *Encyklika Leona XIII „Aeterni Patris”*. <https://teologiapolityczna.pl/tekst-encykliki-aeterni-patris>